# KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O‘QUVCHILARNING MAKTABGA KO‘NIKISH JARAYONI

**Keldiyarova Yulduzxon Shuxratovna**
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

**Muxidova Olima Nurilloyevna**
Ilmiy rahbar:
https://doi.org/10.5281/zenodo.24208401

**Annotatsiya.** Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning, ayniqsa birinchi sinfga qabul qilingan bolalarning maktab muhitiga ko‘nikish jarayoni psixologik-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Moslashuvning hissiy, ijtimoiy, o‘quv-faoliyat va psixofiziologik jihatlari, ularga ta’sir etuvchi oilaviy hamda maktab omillari yoritiladi. Ilmiy manbalarni qiyosiy-nazariy tahlil qilish asosida o‘quvchini qo‘llab-quvvatlashning bosqichma-bosqich yondashuvi, o‘qituvchi va ota-onalar hamkorligining amaliy shakllari hamda kuzatuv mezonlari taklif etiladi. Maqolada maktabga ko‘nikishni faqat baholar bilan o‘lchash yetarli emasligi, bolaning ruhiy xotirjamligi, jamoaga qo‘shilishi va mustaqilligi ham inobatga olinishi zarurligi asoslanadi. Takliflar nazariy-uslubiy xarakterga ega bo‘lib, ularning natijadorligi alohida empirik sinovda baholanishi lozim.

**Kalit so‘zlar:** kichik maktab yoshi, maktabga ko‘nikish, adaptatsiya, birinchi sinf, o‘quv motivatsiyasi, hissiy farovonlik, oila va maktab hamkorligi.

# ПРОЦЕСС АДАПТАЦИИ УЧАЩИХСЯ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА К ШКОЛЕ

**Аннотация.** В статье рассматривается процесс адаптации детей младшего школьного возраста, прежде всего первоклассников, к школьной среде с психолого-педагогических позиций. Проанализированы эмоциональные, социальные, учебно-деятельностные и психофизиологические компоненты адаптации, а также влияние семьи и школы. На основе теоретического и сравнительного анализа литературы предложены поэтапный подход к поддержке ребёнка, формы взаимодействия учителя и родителей и ориентиры для педагогического наблюдения. Подчёркивается, что успешность адаптации не следует оценивать только по успеваемости: важны эмоциональное благополучие, включённость в коллектив и самостоятельность ребёнка. Представленные рекомендации носят теоретико-методический характер и требуют последующей эмпирической проверки.

**Ключевые слова:** младший школьный возраст, школьная адаптация, первый класс, учебная мотивация, эмоциональное благополучие, взаимодействие семьи и школы.

# THE PROCESS OF SCHOOL ADAPTATION AMONG PRIMARY SCHOOL CHILDREN

**Abstract.** This article examines school adaptation among primary school children, with particular emphasis on first graders, from a psychological and pedagogical perspective. It discusses the emotional, social, learning-related, and psychophysiological dimensions of adaptation and the influence of family and school conditions. Drawing on a comparative theoretical review of relevant literature, the paper proposes a phased support approach, practical forms of teacher–parent cooperation, and indicators for classroom observation. It argues that academic achievement alone is insufficient to assess adjustment: emotional well-being, peer participation, and developing independence must also be considered. The proposed recommendations are conceptual and methodological, and their effectiveness requires further empirical evaluation.

**Keywords:** primary school children, school adaptation, first grade, learning motivation, emotional well-being, family–school partnership.

## KIRISH

Maktabga ilk qadam qo‘yish bolaning hayotidagi muhim ijtimoiy va psixologik burilishlardan biridir. Bola oiladagi yoki maktabgacha ta’lim tashkilotidagi nisbatan erkin faoliyatdan aniq kun tartibi, umumiy qoidalar, o‘quv topshiriqlari hamda jamoa oldidagi mas’uliyat mavjud bo‘lgan muhitga o‘tadi. Mazkur o‘tish jarayoni faqat yangi bilimlarni o‘zlashtirish bilan cheklanmaydi: unda bolaning o‘zini tutishi, hissiyotlarini boshqarishi, tengdoshlari bilan munosabat o‘rnatishi va kattalar bilan hamkorlik qilish usullari ham qayta shakllanadi.

Kichik maktab yoshi, odatda, boshlang‘ich sinflarda ta’lim oladigan bolalarni qamrab oladi. Ushbu davrda o‘quv faoliyati yetakchi o‘rin egallay boshlasa-da, o‘yin, harakat, dam olish va hissiy qo‘llab-quvvatlashga bo‘lgan ehtiyoj saqlanib qoladi. Shu bois maktabga ko‘nikish darajasini bolaning darsda jim o‘tirishi yoki topshiriqni tez bajarishigagina qarab baholash xolis xulosa bermaydi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim olish uchun sharoitlar yaratish va ta’lim oluvchilarning huquqlarini ta’minlashning umumiy asoslari belgilangan [1]. Ushbu normativ yondashuv boshlang‘ich ta’lim muassasalarida bolalarning individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga oluvchi, xavfsiz va inklyuziv muhitni shakllantirish zaruratini kuchaytiradi.

Maqolaning maqsadi — kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning maktabga ko‘nikish jarayonini nazariy jihatdan tavsiflash, moslashuvni qiyinlashtiruvchi hamda yengillashtiruvchi omillarni tizimlashtirish va pedagogik amaliyot uchun qo‘llanadigan tavsiyalar ishlab chiqish. Tadqiqot obyekti — boshlang‘ich ta’lim sharoitidagi maktabga moslashuv jarayoni; predmeti — mazkur jarayonning psixologik-pedagogik omillari hamda qo‘llab-quvvatlash usullaridir.

## ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqola nazariy-tahliliy xarakterga ega. Unda psixologik-pedagogik adabiyotlarni o‘rganish, qiyosiy tahlil, tushunchalarni tizimlashtirish va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Muallif tomonidan o‘quvchilar bilan eksperiment, test yoki so‘rovnoma

o‘tkazilgani haqida da’vo qilinmaydi; keltirilgan tavsiyalar ilmiy yondashuvlar asosida ishlab chiqilgan uslubiy takliflardir.

L. S. Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy yondashuviga ko‘ra, bolaning rivojlanishida kattalar va tengdoshlar bilan hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi [2]. Ushbu qarashdan kelib chiqib, yangi sinf qoidalari va o‘quv harakatlarini o‘zlashtirishda o‘qituvchining bosqichma-bosqich ko‘magi hamda tengdoshlarning ijobiy ta’siri maktabga ko‘nikishni yengillashtirishi mumkin.

U. Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi bola rivojlanishini oila, maktab va kengroq ijtimoiy muhitning o‘zaro ta’siri bilan izohlaydi [3]. Mazkur g‘oya maktabga moslashuvni faqat bolaning shaxsiy xususiyati sifatida emas, balki oilaviy tarbiya, o‘qituvchi uslubi, sinf madaniyati va ta’lim sharoitlari bilan bog‘liq jarayon sifatida ko‘rishga imkon beradi.

S. E. Rimm-Kaufman va R. C. Pianta maktabga o‘tish jarayonini ekologik nuqtayi nazardan talqin qilib, bola va atrof-muhit o‘rtasidagi munosabatlar vaqt o‘tishi bilan o‘zgarishini ta’kidlaydilar [4]. S. Dockett hamda B. Perry tadqiqotlarida esa maktabga o‘tishda bolalar, ota-onalar va pedagoglarning tajribasi hamda kutishlarini hisobga olish masalasi yoritiladi [5]. UNICEFning maktabga tayyorgarlik bo‘yicha konseptual hujjatida tayyorgarlik bolaning o‘zi bilangina bog‘lanmay, maktab va oilaning tayyorligi bilan birgalikda ko‘riladi [7].

Ushbu nazariy yondashuvlarning umumiy jihati shundaki, maktabga ko‘nikish o‘zaro bog‘liq bir necha tarkibiy qismdan tashkil topadi. Farqi esa ayrim yondashuvlar ta’limiy hamkorlikni, boshqalari ijtimoiy muhit va o‘tish jarayonining uzluksizligini kuchliroq ta’kidlaydi. Maqolada shu qarashlar integratsiya qilinib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga mos kuzatuv va yordam modeli taklif etiladi.

## TAHLIL NATIJALARI VA MUHOKAMA

Maktabga ko‘nikish — bolaning yangi ta’lim muhitiga mos ravishda o‘quv harakatlari, muomala me’yorlari, hissiy reaksiyalar va kundalik odatlarini bosqichma-bosqich o‘zgartirib borish jarayonidir. Bu jarayonning muvaffaqiyati faqat yangi tartibga bo‘ysunish emas, balki o‘quvchining o‘zini xavfsiz his qilishi, maktabga nisbatan ijobiy munosabat shakllantirishi va muammolarni yordam so‘rab hal qila olishi bilan ham belgilanadi. Maktabga tayyorgarlikning ko‘p qirrali ekanligi ilmiy adabiyotlarda ham alohida ta’kidlanadi [6].

Birinchi tarkibiy qism — hissiy moslashuv. Maktabga qiziqish, darsga borishga tayyorlik, xavotirni me’yorida boshqarish va muvaffaqiyatsizlikdan so‘ng faoliyatni davom ettira olish uning ijobiy ko‘rsatkichlaridir. Yangi muhitdagi qisqa muddatli tortinchoqlik yoki charchoq odatiy hol bo‘lishi mumkin. Biroq kuchli xavotir, doimiy qo‘rquv yoki kayfiyatdagi keskin o‘zgarishlar takrorlansa, bolaning ahvolini e’tibor bilan o‘rganish zarur.

Ikkinchi tarkibiy qism — ijtimoiy moslashuv. O‘quvchi sinfdoshlarini tanishi, birgalikda ishlashi, navbat kutishi, umumiy qoidalarni tushunishi va kelishmovchiliklarni zo‘ravonliksiz hal qilishni o‘rganadi. Bunda sinfning do‘stona muhiti hamda o‘qituvchining har bir bolaning fikrini hurmat qilishi muhim ahamiyatga ega. Tengdoshlari tomonidan chetlashtirish yoki masxara qilish holatlari moslashuvni qiyinlashtirishi mumkin.

Uchinchi tarkibiy qism — o‘quv-faoliyatga moslashuv. Bola topshiriqni tinglash, kerakli jihozlarni tayyorlash, ishni boshlash va yakunlash, o‘z harakatini tekshirish kabi ko‘nikmalarni

egallaydi. Bunda o‘quv motivatsiyasini faqat baho yoki rag‘bat bilan bog‘lash maqsadga muvofiq emas. Kichik muvaffaqiyatlarni ko‘rsatib borish, aniq va tushunarli ko‘rsatmalar berish, o‘yinli mashqlarni o‘rinli qo‘llash ichki qiziqishning rivojlanishiga xizmat qiladi.

To‘rtinchi tarkibiy qism — psixofiziologik moslashuv. Uyqu va uyg‘oqlik rejimi, dars va tanaffuslarning almashinuvi, jismoniy faollik, ovqatlanish, ko‘rish va eshitish bilan bog‘liq ehtiyojlar bolaning umumiy holatiga ta’sir etadi. Tez charchash yoki diqqatning qisqa muddat saqlanishi ayrim vaziyatlarda yosh xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin; pedagog bunday belgilarni darhol intizomsizlik yoki qobiliyatsizlik sifatida talqin qilmasligi kerak.

Moslashuvga ta’sir etuvchi omillarni ichki va tashqi guruhlarga ajratish mumkin. Ichki omillar qatoriga bolaning temperament xususiyatlari, nutqiy tayyorgarligi, o‘zini boshqarish ko‘nikmalari, sog‘lig‘i va avvalgi ijtimoiy tajribasi kiradi. Tashqi omillar esa oila a’zolarining qo‘llab-quvvatlashi, o‘qituvchining muloqot uslubi, sinfdagi psixologik iqlim, o‘quv yuklamasining mosligi va maktabdagi xavfsiz muhitni qamrab oladi. Mazkur omillar bir-biridan mustaqil emas; ularning o‘zaro ta’siri moslashuvning borishini belgilaydi.

Oiladagi haddan tashqari yuqori talablar, bolani boshqalar bilan muntazam taqqoslash yoki xatosi uchun uyaltirish maktabga nisbatan salbiy hissiyotlarni kuchaytirishi mumkin. Aksincha, kun tartibini birgalikda rejalash, kichik yutuqlarni e’tirof etish va maktabdagi kechinmalar haqida xotirjam suhbatlashish bolaga ishonch beradi. Ota-onalar bolani vazifani bajarishga undash bilan birga, uning o‘rniga barcha ishni bajarib qo‘ymasliklari lozim.

Pedagogik nuqtayi nazardan moslashuv jarayonini baholash uchun yakka ko‘rsatkich emas, balki kundalik kuzatuvlarning majmuasiga tayanish maqsadga muvofiq. Quyidagi jadval tashxis qo‘yish vositasi emas, balki o‘qituvchi va maktab psixologi uchun orientir vazifasini bajaradigan tavsiyaviy kuzatuv mezonlarini ifodalaydi.

**1-jadval. Maktabga ko‘nikish jarayonini pedagogik kuzatish uchun tavsiyaviy mezonlar**

| Yo‘nalish | Ijobiy moslashuv belgilari | Qo‘shimcha e’tibor talab qiladigan holatlar |
|---|---|---|
| Hissiy holat | Maktabga qiziqish bildiradi; o‘z hislarini ayta oladi. | Takrorlanuvchi kuchli xavotir; maktabga borishdan qat’iy bosh tortish. |
| Ijtimoiy munosabat | Tengdoshlar bilan muloqot qiladi; yordam so‘raydi. | Davomli yakkalanish; tez-tez keskin nizolar. |
| O‘quv faoliyati | Ko‘rsatmani tushunishga urinadi; vazifani ko‘mak bilan bajaradi. | Vazifani muntazam boshlay olmaslik; kuchli tushkunlik. |
| Kun tartibi va holat | Dars–tanaffus ritmiga asta-sekin moslashadi. | Davomli holdan toyish; sezilarli uyqu buzilishi haqida shikoyat. |
| Mustaqillik | Anjomlarini tartiblaydi; oddiy tanlov qila oladi. | Oddiy faoliyatda ham doimiy haddan tashqari qaramlik. |

Jadvaldagi belgilarni yakka holatda talqin qilish to‘g‘ri emas: ularning davomiyligi, takrorlanishi, vaziyat bilan bog‘liqligi va bolaning individual imkoniyatlari e’tiborga olinadi. Barqaror bezovtalik yoki kundalik faoliyatga sezilarli xalal beruvchi holatlar kuzatilganda ota-ona bilan hamkorlikda maktab psixologi va zarurat bo‘lsa tegishli mutaxassisga murojaat qilish tavsiya etiladi. O‘quvchilarni “moslashgan” va “moslashmagan” deb oshkora ajratish, ularga yorliq qo‘yish yoki shaxsiy ma’lumotlarini sinf oldida muhokama qilish mumkin emas.

**MAKTABGA KO‘NIKISHNI QO‘LLAB-QUVVATLASHNING BOSQICHMA-BOSQICH MODELI**

Maqolada o‘quvchi ehtiyojlarini kuzatish va yordamni moslashtirishga yo‘naltirilgan to‘rt bosqichli amaliy model taklif etiladi. Bosqichlar qat’iy muddatlar emas: har bir bola yangi muhitga o‘ziga xos sur’atda ko‘nikadi. Mazkur model o‘qituvchiga yillik o‘quv jarayonining dastlabki davrini rejalashtirishda uslubiy yo‘nalish beradi.

Birinchi bosqich — tayyorgarlik va tanishuv. O‘quv yili boshlanishidan oldin yoki dastlabki kunlarda bola sinf xonasi, o‘qituvchi, maktab hududi, kun tartibi va asosiy qoidalar bilan sodda, tushunarli shaklda tanishtiriladi. Ota-onalarga uyqu, ovqatlanish, anjomlarni tayyorlash va maktabga oid ijobiy suhbatlarni yo‘lga qo‘yish haqida tavsiyalar beriladi. Maktabni qo‘rqitish vositasi sifatida tasvirlashdan saqlanish lozim.

Ikkinchi bosqich — dastlabki moslashuv. Ilk haftalarda mashg‘ulotlar tarkibiga qisqa harakatli tanaffuslar, juftlikdagi tanishuv o‘yinlari, vizual ko‘rsatmalar va sodda hamkorlik vazifalari kiritiladi. O‘qituvchi o‘quvchilarning muloqotga kirishishi, charchashi va yordam so‘rashini kuzatadi. Bu davrda xatoni o‘rganishning tabiiy qismi sifatida qabul qilish sinfda psixologik xavfsizlikni kuchaytiradi.

Uchinchi bosqich — barqarorlashtirish va individuallashtirish. Bolalar asosiy qoidalarga o‘rgana boshlagan sari topshiriqlar murakkabligi me’yorida oshiriladi, mustaqillik uchun kichik mas’uliyatlar beriladi. Ayrim o‘quvchilarga qo‘shimcha vizual tayanchlar, faoliyatni qisqa bo‘laklarga ajratish yoki o‘qituvchi bilan individual suhbat talab etilishi mumkin. Bunday ko‘mak bolaga nisbatan past kutilmani anglatmaydi, aksincha unga muvaffaqiyatga erishishning mos yo‘lini yaratadi.

To‘rtinchi bosqich — qayta aloqa va monitoring. Muayyan davr oralig‘ida o‘qituvchi kuzatuvlari ota-onaning fikrlari bilan qiyoslanadi. Zarurat bo‘lsa, maktab psixologi ishtirokida qo‘llab-quvvatlash rejasi yangilanadi. Bu bosqich faqat o‘quv yili boshida emas, sinf, o‘qituvchi yoki oilaviy sharoit o‘zgarganda ham dolzarb bo‘lishi mumkin.

Bosqichma-bosqich yondashuv o‘quvchining maktabga moslashuvi uchun javobgarlikni bolaning o‘ziga yuklab qo‘ymaslikka yordam beradi. Ta’lim muassasasi ham o‘quv dasturi, muloqot tartibi va jismoniy muhitni yosh xususiyatlariga moslashtirishi kerak. OECD tomonidan boshlang‘ich ta’limga o‘tish masalalarining alohida o‘rganilishi ham uzluksizlik va muassasalararo hamkorlikning ahamiyatini ko‘rsatadi [8].

**O‘QITUVCHI VA OTA-ONALAR HAMKORLIGINING AMALIY SHAKLLARI**

Moslashuv davrida o‘qituvchi va oila o‘rtasidagi muntazam, hurmatga asoslangan muloqot asosiy tashkiliy shartlardan biridir. Aloqa faqat intizom yoki baho masalalari yuzasidan emas, balki bolaning ijobiy o‘zgarishlarini ham muhokama qilish uchun xizmat qilishi lozim. Masalan, ilgari savol berishga tortingan bolaning birinchi marta o‘zi qo‘l ko‘targani ham ahamiyatli rivojlanish belgisi bo‘lishi mumkin.

Birinchi amaliy yo‘l — qisqa va maqsadli qayta aloqa. O‘qituvchi ota-onaga bolaning darsdagi holati to‘g‘risida umumiy, kuzatuvga asoslangan ma’lumot beradi; ota-ona esa uyqu rejimi, maktab haqidagi suhbatlari va uy vazifasidagi qiyinchiliklarni tushuntiradi. “Bolangiz e’tiborsiz” kabi umumiy baholash o‘rniga “Topshiriqning ikkinchi qismida yordam so‘radi” kabi aniq ifodalar muammoni hal qilishga yaqinlashtiradi.

Ikkinchi yo‘l — izchil kun tartibini tashkil qilish. Uyqu, maktabga tayyorlanish, ovqatlanish, o‘yin va dam olish uchun yetarli vaqt ajratish bolaning kundalik barqarorligini qo‘llab-quvvatlaydi. Uy vazifalarini bajarishda tanaffuslar va bolaning yoshiga mos yondashuv muhim; bajarilmagan vazifa sababli jazolash o‘rniga qiyinchilik sababini aniqlash afzal.

Uchinchi yo‘l — ijobiy sinf muhitini yaratish. “Har bir bola savol berishi mumkin”, “Xato qilish — o‘rganishning bir qismi”, “Bir-birimizni masxara qilmaymiz” kabi sodda qoidalar muallimning kundalik xatti-harakati bilan mustahkamlanishi zarur. Hamkorlik o‘yinlari, guruhdagi aylanma vazifalar va o‘zaro yordamni rag‘batlantirish tengdoshlar bilan munosabatni yaxshilaydi.

To‘rtinchi yo‘l — individual ehtiyojlarni hisobga olish. Turli rivojlanish sur’atiga ega, til muhitida farq qiladigan yoki nogironligi bo‘lgan bolalar uchun kirish imkoniyatlari va o‘qitish usullarini moslashtirish talab etilishi mumkin. Moslashuvni “barcha bolalar bir xil vaqtda bir xil natijaga erishishi kerak” degan talabga aylantirish inklyuziv ta’lim tamoyillariga zid bo‘ladi.

## XULOSA

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning maktabga ko‘nikishi ko‘p omilli va individual kechadigan psixologik-pedagogik jarayondir. Uning mohiyatini to‘g‘ri tushunish uchun o‘quv natijalari bilan bir qatorda hissiy farovonlik, sinfdoshlar bilan munosabat, mustaqillik va kundalik kun tartibiga moslashishni ham kuzatish lozim.

Nazariy tahlil shuni ko‘rsatadiki, bolaning moslashuvi oilaviy sharoit, pedagogning yondashuvi, sinf jamoasidagi munosabatlar va maktabning tashkiliy imkoniyatlari bilan uzviy bog‘liq. Shu sababli moslashuvdagi qiyinchiliklarni faqat o‘quvchining “tayyor emasligi” bilan izohlash biryoqlama yondashuv hisoblanadi.

Maqolada tavsiya etilgan bosqichma-bosqich qo‘llab-quvvatlash modeli, kuzatuv mezonlari va oila–maktab hamkorligi shakllari boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari hamda maktab psixologlarining kundalik ishini rejalashtirishda nazariy-uslubiy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Takliflarning samaradorligini aniqlash uchun keyingi tadqiqotlarda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ishtirokida etik me’yorlarga rioya etilgan holda empirik o‘rganishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
3. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.
4. Rimm-Kaufman S. E., Pianta R. C. An ecological perspective on the transition to kindergarten: A theoretical framework to guide empirical research // Journal of Applied Developmental Psychology. 2000. Vol. 21, No. 5. P. 491–511.
5. Dockett S., Perry B. Transitions to School: Perceptions, Expectations, Experiences. Sydney: UNSW Press, 2007.

6. Pianta R. C., Cox M. J., Snow K. L. (eds.). School Readiness and the Transition to Kindergarten in the Era of Accountability. Baltimore: Paul H. Brookes Publishing, 2007.
7. UNICEF. School Readiness: A Conceptual Framework. New York: UNICEF, 2012.
8. OECD. Starting Strong V: Transitions from Early Childhood Education and Care to Primary Education. Paris: OECD Publishing, 2017.